

TOLDY FERENCZ.

Második, befejező közlemény.

5.

Olvaszuk el Toldy 20—25 kötetnyi munkáját. Világos, hogy az olvasás nyomán támadt benyomás szellemének megbízható mértéke. Legjobb, legkiválóbb oldaláról ismerjük meg így; hisz személyes ismerkedésnél minden író csak veszíthet. Igazi író, a ki minden gondolatba, melyet leír, énjének legjellemzőbb, legértékesebb az időszerinti tartalmát vitte bele; mindent a mit igaznak és szépnek tart, az ő valódi barátainak, környezetének és közönségének ad, úgy hogy olyan mint a kút, melynek tiszta vizét széthordják és magának nem marad, csak a sepreje. A legtisztább víz, mi valamely kútból kerül, a felső réteg, a mi alatta van, már zavarosabb; a legértékesebbet, mi az írótól telik, könyveiben keressük. Ha nem itt találjuk, akkor nem valódi író.

Végig elolvastuk Toldy munkáinak javát; hogy mind olvassuk, azt ez élet arasznyi voltát meggondolva, maga Toldy sem követelné, végig olvastuk azokat a műveit, melyeket ő maga és kortársai meg utódai a legértékesebbekül jelöltek meg, melyek hírének, nevének legerősebb istápolói voltak és számoljunk be benyomásainkról.

Adatok világában jártunk, melyeknek legtöbbjét ma már az iskolába tanuljuk meg, tehát maradandó elemévé, csontrendszerévé váltak az irodalomtörténetnek. Ezek a komoly, megbízható, tiszteletre gerjesztő adatok, mint hatalmas bástya vonulnak végig szinte valamennyi munkáján és súlyukkal ráfeküsznek mindenre, minden gondolatra és minden érzésre, elnyomnak minden más hangot, uralkodó csillagzatává válnak munkáinak. Mintha konyhakertben járnánk; ebben a vágásban burgonya, amott murok és czékla, itt bab és hagyma; mind hasznos és nélkülözhetetlen növények, melyek nélkül ebédünk és vacsoránk meg nem készülhetne. És mégis! soha sem beszélünk róluk szerettel vagy lelkesedéssel, még csak nem is dicsérjük őket, annyira természetesnek ítéljük, hogy vannak. Szakasztott így vagyunk Toldy adataival: nélkülök az irodalom történetének írója a legkezdetlegesebb munkát sem tudja elkészíteni, de azért szívesen beszél, de főleg gondol kicsinyléssel a nagybecsű gyűjteményről és gyűjtőről. Az adatok gyűjtése a léleknek

befogadó munkássága: a lélek e munkánál nagyobbára passiv marad: nagy gondolatok és erős megindulások ép oly kevéssé támadnak ilyenkor az író lelkében, mint olvasásukkor a miénkben. Az egyetlen erő, a mely munkálkodik, a figyelem, de mivel holt tárgyakra irányul, az sem túlságos erős. Az író tudata e munka közben sík tükörré válik, mely a tárgyak képét a lehetőségig híven tükrözi, és munkája annál becsebb, minél kevésbé válnak adatai egyénileg színezetökké, minél kevésbé viselik magukon annak a lelki kohónak a jegyét, melyen keresztül jutnak el hozzánk. Látni való, hogy az adatgyűjtő kiválóságát egy olyan tulajdonság hiánya teszi, a melyben egyébként az író kiválóságát szokás keresni. Az írótól rendszerint azt várja az ember, hogy mindenben, valamit mond, legyen rajta egyéniségének bélyege; az adatgyűjtőtől ennek az ellenkezőjét. Ez a tevékenység elapasztja a lélekben a megindulás és képzelem forrásait és evvel szikadtta, aszottá teszi a lelket.

Hiú kérdés volna annak vitatása, vajjon Toldyt az irodalomtörténet akkori állapota vagy pedig szellemének természete tette elsősorban adatgyűjtővé? Talán mind a kettő. A kornak ez a szükséglete fogékony, hajlamos talajra talált az ő lelkében, e munka méretei és természete megfelelt fegyelmzett és képekben nem dulsakodó szellemének. Azonfelül, ha *német* minta szerint való irodalomtörténetíróvá akart lenni, ezt a munkát el kellett végeznie vagy neki, vagy másnak. És az eddig mondottakat nem szabad úgy fogni fel, hogy ő merő adatgyűjtő volt; nem, csak ez volt irodalmi munkásságának legfontosabb és aránylag legterjedelmesebb ága. Értelmezte is az egybehalmozott adatokat, épített velük, de mivel szelleme nem volt a nagyok és teremtők közül való, az a mit a sajátjából tett hozzá a tényekhez, ma már fakult és nagyjában értéke vesztetté lett. Mert nem volt az igazi nagyok közül való; munkái nem mutatják annak. Hűsz kötetében tán egyetlen egyszer sem találtunk olyan helyet, a hol mélyebb megindulást, nagyobb gyönyörűséget és fejünkben tiszta világosság vagy erős fény gyuladozását éreztük volna. Higgadt, józan főt látunk magunk előtt, a ki tán kissé fontoskodva, egyes kicsinyes dolgoknak túlságos jelentőséget tulajdonítva mondja el kutatásainak gazdag eredményét. Sokszor úgy látszik, hogy szem elől téveszti, mennyire másodrangú munka az irodalomtörténetírói a költői munkássághoz képest, és ha egy-egy ilyen résen azután szívének mélyébe látunk, ott mintha túlságos önbecsülést vennénk észre. Gondoljunk csak arra, hogy Goethe *Dichtung und Wahrheit*jének modorában akarta megírni önéletrajzát!

De próbáljuk szellemének fokát és minőségét szabatosabban meghatározni.

Az emberi kiválóságnak vagy az érzések, vagy az akarat, vagy a gondolatok kivételes erejében és fejlettségében van alapja. A lelki tevékenység e megnyilatkozási módjainak mindegyike minőségében és mennyiségében számtalan fokozatot ölel fel és kapcsol

lataiknak módja is felette változatos: ez a nyitja az emberi lelkek végtelen változatosságának. A szellemi erőkre is érvényes lévén a kölcsönös függés élettani törvénye, leggyakoribbak azok az esetek, a hol egyik vagy másik lelki erő túlsúlya a többinek aránylagos fejletlenségében talál kiegyenlítőre. Mivel a lélek erői csak időben jelennek meg, exact mértékeink nincsenek fejlettségük vagy fejletlenségük megállapítására; tehát ha itt kisebb vagy nagyobbról beszélünk, bizonyos fokig önkényes az eljárásunk. De jobb híjjában be kell értnünk ezzel és a tapasztalat meg is állapított bizonyos mértékeket.

Azt az embert, a kiről mindenki elismeri, hogy józan eszű, okos; pontosan elvégzi kötelességét, de agyon nem dolgozza magát kényszerítő ok nélkül; érezni is tud, de mérsékelten, és jól megokolt kicsinyléssel vet meg mindenfajta rajongót: szóval a tökéletes nyárspolgárt, a filiszter eszményét, mindannyiunk rémét és legtöbbünk atyafitestvérét, lehet a szellemi erők mérésére felhasználni a következőképen.

Gondoljunk egy egyenest: ez az az ismeretlen, mely a lelki tevékenység alapja, föltétele; rajta három pontot megjelölve: érzés, akarás, gondolkodás; e pontokra állítsunk merőlegeseket a tengely fölé (positív) és alá (negatív). Ha a pontok csak megjelöltek, a merőlegesek nincsenek kihúzva: ez az eszményi filiszter lélek; a tengely fölé emelkedő merőlegesek az illető lelki erők fejlettségét, a tengely alá süllyedők visszamaradottságukat jelentik. Minél magasabbra emelkednek a merőlegesek, vagy minél mélyebbre szállanak, annál nagyobb — jó vagy rossz értelemben — az eltérés a typustól. Az emberek legtöbbször nézve e merőlegesek végződő pontjai nem esnek egyenesbe, azaz ritka ember az olyan, a kinél érzés, gondolkodás, akarás egyformán fejlett vagy fejletlen: mert ezek, szellemük fokához mérten, harmonikus lelkek. Innen van az, a mit kinek-kinek tapasztalása megerősít és a lélek bűvárlói is állítanak, hogy a tökéletes lángész nem kevésbé ritka a lángeszű emberek kicsiny köztársaságában, mint az akaratában egészen megbénult és érezni nem tudó szerencsétlen a hülyék között, vagy a tökéletes nyárspolgár az emberek átlagában, a »természet gyári árujának« rengeteg raktárában. A leggyakoribbak azok az esetek, a hol a gondolkodás merőlegese valamivel a tengely alá süllyed, az akarásé belé- esik a tengelybe és az érzésé valamivel a tengely fölé emelkedik: az érzés és akarás ezen graphikai közelsége jól talál avval a most már általánosan igaznak vallott lélektani törvénnyel, hogy mozgató értéke, vagyis az akaratra hatása jóformán csakis az érzéseknek van.

Ezt a mértéket vagy szempontot alkalmazva Toldyra, élete külső viszonyainak, társadalmi munkálkodásának már tárgyalt és irodalmi működésének előlegezett ismerete alapján, az a benyomás támadt bennünk, hogy az összhangzó, tehát egyenletesen fejlő-

dött lelkű emberek ritka osztályához tartozik: s ez az előbbi képpel úgy fejezhető ki, hogy a tengely fölé — *bár nem magasra* emelkedő — merőlegesek végző pontjai egy egyenesbe esnek és így ha rokonait keressük, közelebbi atyafia a tökéletes nyárspolgárnak, mint a tökéletes lángelmének.

Élete — a mennyire mi ismerjük, ez az ismeret azonban lehet hiányos — híjjával van minden olyan mozzanatnak, a mely valamely nagy, kivételes erő uralmára vallana. Csendes, nyugodt, de nem öröme és küzdelmek nélkül való élet ez, melyet a szenvedély viharai, a gondolat túltengése, a lázas tevékenység nem aknáztak alá s nem emésztettek meg idő nap előtt. Azok az ingadozások, a melyek a legtöbb kiváló ember életét, s oly sok nem kiválóét, is kalandosra színezik, s melyeknek nyitja az érzés és akarás fokának különbözőségében, fejlettségük egymáshoz való viszonyának aránytalanságában van, Toldy életében föl nem lelhetők.

Ha nagy szenvedélyek tanyáztak volna benne, miképen tudott volna annyi és olyan fajtájú munkát végezni, milyen a történeti adatgyűjtés, a minőt csak a léleknek tökéletes nyugalma és szélcsendjekor bír meg az ember? De ha érzéseinek ereje az átlagosnál nem nagyobb, honnan jó az a sok tekintetben, önzetlen lelkesedése, a melylyel a magyar művelődés ügyéért buzog és fárad, honnan a kezdő írók istápolása, az irodalomnak valódi és termékeny szeretete? Ha elméjében tökéletes a világosság, ha ítélkező ereje rendellenesen nagyra fejlődött volna, mi magyarázná, hogy nem lett nagy gondolkozóvá és a történet bölcselőjévé — mint az irodalomtörténetírók közül *Taine* — mi azt, hogy ítéleteinek annyi a fergese? De ha elméje nem világosabb a közönségesnél, miképen látta volna meg irodalmunk fejlődésének főbb mozzanatait és ha oly tökéletlenül ítélkezik, mint az emberek java száma, az irodalomtörténet hogy fogadhatta és iktathatta volna be maradandó alkotó részül oly számos ítéletét? Ha akarata a nagyok és aczélosak közül való, miért nem lett abban a politikai tehetségeket dúsan jutalmazó korszakban államférfiúvá? De ha olyan kurta lélegzetű és kevésbé rugalmas lett volna, mint az emberek legtöbbje, miképen dolgozhatott volna annyit és egy irányban, honnan magyarázódnak az egységes cél, melyet egész élete uralt?

6.

Kitűzött célunkhoz híven megismerve már most az összetevő erőket, a melyek formálták, ez erőк támadási pontját: lelkét, megszerkesztve tehát szabályosan az erőк négyszögét, vizsgáljuk meg az összetevő erőк és a támadási pont ellenhatásából származott eredő erőт, azaz kép nélkül szólva: Toldy irodalmi munkásságát.

Önéletrajzi vázlatában, maga így jelöli meg: »1830-tól a forradalomig irodalmi működésem öt ágra osztható. Folyóiratokat szerkesztettem Bírálatok által az irodalom irányára kívántam

hatni Az akadémiái szónoklatot műveltem Jeles íróink terjesztésén igyekeztem kiadásai által Az irodalomtörténetnek az akadémiái beszédeken kívül egyes czikkek hoztak bővülést.« A forradalom után: »Műveltem a következő szakokat: az irodalomtörténetet, néhány történeti, néhány chrestomatiai, néhány életrajzi munka által. Folytattam jeles íróink terjesztését és részben tölélesztését A történeti nyelvtant Műveltem az akadémiái szónoklatot Igyekeztem a historiai életrajzot művész formában művelni.« (Bud. Szemle 38. szám.) Látni való, hogy magára nézve is lelkiismeretesen egybegyűjtött minden adatot és műfajok szerint el is rendezte munkásságát, melynek két fajtájáról léssen a következőkben szó.

1827-ben két munkája jelent meg Toldynak: *Aesthetikai levelek* Zalán futásáról és *Handbuch der ungarischen Poesie*, bíráló és történetirői munkásságának előhangjául.

Az irodalmi kritika ezidétt nem volt népszerű dolog Magyarországon; a bírálót rókákhoz hasonlították, melyek a farkaikon hurczolt fákllyákkal a filiszteusok vetését felgyujtják és a »recensenseket« valamelyik egykorú író a következőképen osztályozza: az első rendbe tehetők az alacsony lelkű, nyereséget kereső recensensek, a másodikba a név szomjából, kérkedékenységből felfuvalkodottak, s a harmadikba a gyűlölségtől ingerlettek. Ezek a jellemzetes nyilatkozatok, melyeket bőven lehet szaporítani, érthetetlenek, ha elolvassuk ama kor bírálatait, melyek inkább mondhatók enyhéknek, mint szigorúaknak. A harag oka nyilván nem a bírálók kegyetlenségében, hanem az írók érzékenységében van, abban az érzékenységben, a mely az irodalom szerepéről alkotott e korbéli felfogásnak természetes következménye. Az irodalom nemzeti ügy volt, minden munkása, még a tehetségtelenje is, a nemzet hű és önzetlen napszámosa, mert a mint a *Tudományos Gyűjtemény* előfizetési felhívása mondja, híjjával vagyunk az íróknak, a kik a nemzetről a szegyet és homályt elhárítsák. Ilyen és hasonló kút-főből teremődik meg és lesz nagy hatalommá a becsületes szándék, a *jó akarát irodalma*, a mely nem számol avval, hogy Schopenhauer mondása szerint a morálban minden a jóakaraton fordul meg, az irodalomban ellenben a tehetségen. A műkedvelők és nyeglék serege, a kikre bizonyos mértékig tán szükség is volt, szab irányt az irodalomban és gyűlölséggel gondol Kölcseyre, húsz év mulva meg Bajzára, a kik a tehetség jelszavát hangoztatva hadakoznak a műkedvelőség, a költészetnek mellékfoglalkozás gyanánt való üzése ellen, akár a szellemi, akár a születési arisztokraczia színes palástja alatt jelent is meg. De nem ők szabták meg a kritika szempontjait és útjait, hanem a számbéli erejüknél fogva uralkodó dilettán-sok, a kiknek a kor szükséglete és szelleme is segítségére jött. Toldy saját szellemének méreteit érezve és a kor szükségleteit fölismerve, nem a Kölcsey és később sem a Bajza fegyvereivel küzdött, hiszen ő a *Kritikai Lapok* irányára is csillapítólag hatott.

A kor eszméi — irodalmiak és általánosak — annyira fől-szívódtak benne, hogy egyik bírálatában egyik, másikban a másik jelenik meg és irányítja ítélkezését, úgy hogy szétszórta és különböző időben megjelent bírálatait összegezve és a vezető gondolatokat, mint a gesztenyét szűrös kutyüjéből, kihámozva, kora kritika és irodalma vezető eszméinek néhányát kapjuk.

I. Az irodalmi munkálkodás e korban elsősorban nyelvmívelés, a nyelv nem eszköz, hanem cél. Ilyenül tekinti Bessenyei, ilyenül Kazinczy és a hatása alatt fejlődő nemzedék; a haladás abban foglалható össze, hogy Bessenyei meg akarta menteni a nyelvet, most a megmentettet csinósítani, pallérozni kellett, »*napnyugati csinossággal sógorosítani*,« érvényesülésére és terjeszkedésére módot adni. Minden író és minden irodalmi intézmény ezt a célt szolgálja és így, valaki magyarul ír, méltó a dicséretre. Az Akadémia főképen nyelvmívelő társaság; mikor megépül a Nemzeti Színház, legelsőbb azt írják meg róla, mily nagy a jelentősége a nyelv művelésére és a nemzetiség nevelésére. Toldy nyomatékosan mondja, hogy a játékszín rendeltetése fontosabb, mint az ízlés terjesztése: a nemzetiség és a nyelv oszlopa az. (Ő. M : V : 9.). Szépnek, kiválónak vallják a nyelvet, hirdetik férfias erejét, keleti szépségét. A folyóiratokban a nemzeti nyelv becsülésének példáit idézik vagy meggyőződéssel állítják, hogy a természet egyedül a magyar nyelvet szülte mértékes verselésre. Személyes ügyükké, életük nagy kérdésévé és az irodalom vezető eszméjévé lesz a nyelv megmentése és fejlesztése — és az a lelkesedés még akkor is megható, ha megnyilatkozásának formája mai szempontból naiv és kicsinyes. És ez az irodalmi izgatás sikerrel járt: a magyar nyelv irodalmi elismertetését politikai jogaiba való beiktatása követte és az 1843—44 : II. törvénycikkelylyel a nyelv ügye, mint politikai kormozgató eszme is túlhaladottá lett, miután irodalmi lételét nagy és kiváló költők már jóval előbb biztosították volt.

II. A nyelv után — főleg költői művekben — a külső alakot uralta e korszak műbírálata. A formának ez a megbecsülése Kazinczy hagyatéka a kor és Toldy szellemében egyaránt és egyébként is a nyelvújítás szükségszerű következménye volt. Valahol a főfigyelem arra irányul, miképen mondunk valamit, könnyen mellékessé lesz az, a mit mondunk; szép szó vagy jól hangzó mondatszerkezet többet ér, mint a formátlan, mély gondolat, mely *Jago* szava szerint, mint daróczról a madárlép, kinnal szakad ki a főből s agyvelőt, mindent kitép. A vers, már avval, hogy vers, értékesebb, mint a kötetlen beszéd, s magát a verset sem a kifejezett gondolatok vagy érzések szerint becsülik meg, hanem a külső alak ritkasága szerint. Így születik meg a műfajok rang fokozata, mely a sonettet magasabbra tartja a dalnál, epost a regény-nél, a mértékes verset a hangsúlyosnál és így tovább. Ezt a rang fokozatot természetesen műfaji aesthetika követi nyomon. A remekműveknek példája után bevett s megállapított szabásokhoz hason-

lítják a munkákat vagy pedig kiírják legtöbbször német kézikönyvekből az ú. n. műfaji követeléseket és ezen mérik meg a költőket. Így olvassuk Toldy valamelyik fiatalkori cikkelyében: minden jó sonettben megkívánatik a tárgyhoz hív, de leginkább lágy és szelíd hang, szép rim-mérték, kerek és lángoló ömledezés. Később szabatossgot, csínt, múgondot ajánl minden költőnek; formai bevégzettségben látja a szépség győzhetetlen erejét s azt tartja, hogy a jövődőség országába csak a szép alak az utilevél. A nyelv egyéniségét is áldozatul veti az alak molochjának; németes szó-lásokat szépség okából elfogad s csak ha ezeknek is híjjával vannak, kárhóztatja őket.

III. De jött az új nemzedék, Kisfaludy és Vörösmarty, s velük az új költői szellem, mely tartalmassá tévén az örökbe kapott csiszolt formákat, tartalmi reformját valósította meg az irodalomnak s főképen a költészetnek. A műbírálat, a mely az irodalom mindenkori állapotának és törekvéseinek elméleti kifejezője, hozzáidomul ez új szellemhez, kitágítja látóhatárát, sokasítja szempontjait. A formára még mindig nagy a gondja, de már az sem közömbös, van-e mifajta mondanivalója az irónak? Tartalmában, nemcsak nyelvében válik magyarrá az új költészet, s nem sokára már azt követeli a kritika, hogy a nyelven kívül a földolgozott tárgyak és a földolgozás szelleme is magyar legyen. S így teremtődött meg az, a mi az előbbi korban lehetetlen volt: megkülönböztetés a magyar nyelvű munkák között a szerint, van-e bennünk nemzeti szellem avagy nincs? Ezáltal állapotodik meg a maig használatos értelemben a magyar és magyaros jelezte szók irodalmi fogalma, a magyar irodalom és nemzeti magyar irodalom kapcsolatok. Az irodalmi eszmék és a kritika fejlődésnek ezen fokát legjobban tanulmányozhatni Toldynak Zalán futásáról írt leveleiben, melyek nyílt és bátor állásfoglalás voltak az új ideál mellett és egyuttal érdekes kísérlet az új költői irány elveinek utólagos igazolására. Toldy e költeményt egyéniségénél és tanultságánál fogva szükségképen tökéletesnek látta. Magyar vérnek idegennel való elegyedéséből sarjadt ki, miként ő maga; német-görög franczia vérkeresztezéséből eredvén ez a költészet, noha a faji érzések gazdagsága ellensúlyozta az idegen vért, még sem volt abban a mértékben magyar, mint Petőfi és Arany költészete, melyet azonban Toldy épúgy mint Kazinczy a mostani ujat: Vörösmartyét, nem tudott igazán megérteni és csodálni. Toldy mindvégig Zalánban és költőjében látta a magyar költészet tetőzését, nemcsak obiectiv értékük miatt, hanem azért is, mert az első szerélem és pályakezdés gyönyöreivel volt egy ivású róluk alkotott képe, s mert oly emberi az a gondolat:

*Denn freilich, da wir alles gatten,
Da war die rechte, goldne Zeit. (Faust)*

IV. Évvel az új költészettel egy csapásra a nyugoti irodalmak színvonalára emelkedik a magyar. A görög nyelv báját, a római-

nak méltóságát, az olasznak hevét, a francziának könnyűségét, az angolnak és németnek erejét már most is igen nagy mértékben elérheti a magyar nyelv — hirdették büszkén az előző korszakban. A költői szellem erejében értük el a nyugotot — hirdetik most. De most is, előbb is közös az a gondolat, hogy az állapotokat a külföldiekhez kell mérni, és valamit ott látnak, azt meg kell honosítani itthon. Irodalomban és politikában egyaránt uralkodó ez a gondolat: ki kell pótolni az eddigi fejlődés hiányait, megcsinálni mindazt, a mi megvan az idegen nemzeteknél. Nincs magyar mythologia, csinálni kell, nincs epos, csinálni kell, nincs rimes mértékes vers, nincs irodalmi nyelv, nincs Akadémia, nincs irodalomtörténet: csinálni kell. Örökké fölbukkanó gondolat ez a kor bírálataiban is, a melyek mindig elnézők, ha valamely nálunk még nem művelt irodalmi növény meghonosításáról van szó. Ez a gondolat teszi alapjában irodalomtörténetíróvá Toldyt s válik történetalakító elvvé is nála. E kor munkássága valóban »hézagot pótló« volt minden téren, a munkája óriási s az új Magyarországot más módon aligha lehetett volna megteremteni; de be kell látni, hogy a természetes fejlődés nem ilyen okokból szokott megindulni, az ilyen munka erőszakolt és sokszor nagyon megviseli a szervezetet. Hirtelen nőtt e miatt a magyar közélet és az irodalom is, és sok visszás jelenségnek kulcsát találhatni meg eme tényben. Így nő az irodalom, melynek gyökerei nem a közönség, hanem az írók szükségérzetébe nyúlnak be; néhány szerencsés kivételt leszámítva, olyan irodalom, melyet az írók maguknak írnak s aztán korholják a közönséget, hogy nincs fogékonyasága. Ez az elv olyan egyetemes, történelmi helyzetünk olyan szükség-szerű következménye, hogy még ma is éppen annyira hatékony, mint 70—80 év előtt. Ma művészi nevelést, hazai ipart pártolnak ugyanabból az okból, mely a század második negyedében az epos megteremtésének és az irodalomtörténetírás megállapításának is volt egyebek között kútfeje.

Ezek a koreszmék megértették a kritikussal azt a szellemet, a melyből kisarjadtak, de elfogulttá tették minden mással, tehát az újjal szemben is. Ha az irodalmat, mint a lélek művészi tevékenységének megnyilatkozását tekintjük, e szempontoknak főhiányossága abban van, hogy az alaki mozzanat túlságos hangsúlyozásával ezeket tekinti lassanként a költészet és irodalom lényegének.¹ Így a mesterség, a megtanulható ügyesség ül a művészet, a semmivel sem pótolható tehetség helyébe; a kor műbírói nem értik meg, nem érzik meg az egészen nagy és újszerű egyéniségeket. Toldynak Petőfivel és Katonával szemben tanusított magatartása ez állítás világos bizonyossága.

Ha valaki Rómában járt, megkérdejük látta-e a pápát, s ha

¹ Közös vonása ez a fejlődési fokozat az európai népek ujabbkori irodalmának; eredetét az *imitatio*-ban kell keresni, a melylyel a humanisták a renaissance irodalmi elveit torzították.

igen, milyenek; a párisi embertől a milói Vénust és Napoleon sirját kérdezzük; ha hortobágyi emberrel kerülünk össze, arra vagyunk kíváncsiak látott-e délibábot? Mi természetesebb, mint-hogy attól, a ki 1825—78-ig az irodalmi élet szereplő alakja volt, megtudakoljuk, mit érzett a Bánk-bán előadásán s mit akkor, mikor Petőfi kezdett írni?

»Bánk-bán egészben kétségkívül magas tehetséget bizonyít, de inkább megrázkódtató, mint vonzó, mert fenség nélküli mű; hiányozván benne azon emelő hatás, melyet a tragikum a külsőleg bukó, de erkölcsileg győző erény által lesz«

»Petőfi a szó legszorosabb értelmében magyar költő — ha t. i. ilyen alatt egy, a mívelt világ behatásától érintetlen primitív magyar költőt értünk Petőfi sem a bonyolításhoz, sem a jellemzéshez nem értett: a mi tanulmányt, átgondolást, szerkesztést, műgondot követelt, nem volt neki való. Nem volt érzéke a történelemhez, nem általában a nemzeti nagyság iránt a multban s a nemzet hősei iránt, mert azok szerencsétlenségökre urak voltak, nem parasztok vagy szegénylegények.«

»Ez az utolsó mondás magyaráz és utat mutat! ellenszenve, Petőfi iránt politikai természetű; ennek forrását, okát ismerjük már. Vannak más természetű okok is. Petőfi nem ért ahhoz, mihez »tanulmány kell.« Ennek a fiatal vándorszínésznek megjelenése ellenkezésben állott mindazzal, mit Horatius és Kazinczy a költészet-ről tanítottak. Ugy látszott, hogy nem ismer sem tekintélyt, sem hagyományt, magán és magából kezdi a költészetet, semmi nem érdekli, csak a mi énjével kapcsolódik, nem mutat ünnepélyes arcot, a mikor versel, hanem úgy tesz, mintha ez a képzelhető legtermészetesebb dolog lenne a világon. Nem ismeri »a műgondot,« a csiszolást s a nonum prematur in annum törvénye szerint, halálakor még egyetlen verse sem jelenhetett volna meg; valaki, a ki nem tanult, s mégis tud. Azután mi mindent énekel meg: nyomorúságot, koplalást, disznótort, korcsmárost, mézszárost — ezek valóban nem illő tárgyai a költészetnek. A kritikát — az irodalmi status ezen ítélőszékét, így nevezte Toldy — mibe se veszi, sőt durván, gorombán vallja, hogy neki ugyan ne papoljanak. A jól, gondosan ápolt kerti és üvegházi növények után a »természet vadvirága.« S mily szerénytelenül követeli a dicsőséget, a hirt, az elismertetést. Igaz ugyan, hogy lyrai erének őseréjű frissessége van, de vadságával mennyiszert sérti a jóízlést.

Körülbelül ez s ilyenfajta lehetett Toldy lelkében az első benyomás, melyet Petőfinek zajos föllépése keltett. Későbbi ítéletei, a fent idézett 1872-ből való, már annak a nyomásnak hatása alatt keletkeztek, melyet a közvélemény gyakorolt reá, s ez elég jókor fölismerte, mi volt Petőfi; hogy Toldy nem egészen belátása szavára vagy legalább is érzése ellenére ismerte el Petőfit, azt könnyen bizonyíthatni. »A néphez leszállás, ennek gondolkozás,

érzés és kifejezés módjának megédlése, a népiesnek, mely mint faj, sőt mint fejlődési, még pedig zsenge kori fejlődési fokozat érdekléssel, sőt a költészet nagy birodalmában jogosultsággal is bír — a műköltészet ellentéte gyanánt elvvé emelése, nem süllyedés-e, nem eltávolodás-e a költészetnek történelmileg kimutatható rendeltetésétől? nem megtagadása-e a műveltségnek és lemondás annak nyereségeiről. » 1859-ben írja, hogy Kazinczy költeménye *Keresztes Bálint* dala, *mindeddig* meg nem haladott élőképe a népies hangnak az irodalomban. S nála ez természetes, irodalmi műveltségének és első benyomásainak szükségszerű következménye: hiszen már Handbuchjában a népiességet Földitől *ingesogene gefährliche Lehre*-nek nevezi, s eme álláspontból megérthető, hogy a magyar irodalom legújabb koráról (1772—1872) mondott ünnepi beszédében időrendben Vörösmarty az utolsó költő, kit főlemlít, vele befejezve látja az irodalom emelkedését, és ha nem úzi kényszer, az utódokról nem emlékezik. Szívesen felejt el Petőfit, Tompát — pedig ezek már halottak — s megfedkeznek Aranyról is. Hiába mondotta a közvélemény szava és saját belátása is, hogy ez az álláspont nem igazságos, ifjúkorának emlékei, melyeket a szeretet szépített meg, könnyen némították el a belátás hangját.

Petőfi Toldyra nézve eleinte kortörténeti és kritikai kérdés volt, később multtá és irodalom történetivé vált. Ez a kétarcúság nyitja számos tévedésnek és magyarázója irodalomtörténeti fölfogásának. Ez és a mit íróknak érdemül szoktak betudni: hogy szinte tökéletesen azonosította magát kora gondolataival és szükségleteivel s mivel nem ismerte az erkölcsi világ optikáját elég jól, nem tudta kiszámítani, mennyire másítja meg ítéleteit az a fénytörő közület, melyet minden íróra nézve saját korának levegője alkot.

A fentebb elemzett eszmék azonban nemcsak a műbíráló Toldyt vezérelték, hanem a történetírót is.

7.

Történetíróvá számos és különböző okok tehetnek valakit. Olvasmányaink során találkozunk valamely érdekes szellemmel, szeretnénk vele jobban megismerkedni, kíváncsiak vagyunk élete viszonyaira és szelleme formálódására; vagy pedig szeretnők megtudni, milyen szerepe volt valamely gondolatnak vagy intézménynek, ártott vagy használt-e, a mi véleményünkön voltak-e száz évvel ezelőtt, vagy ellenfelünknek ad igazat a mult, érveket keresünk benne, tehát már érdek, és nem érdeklődés vezet bennünk; meg akarunk czáfolni balvélekedéseket, fajunk kiválóságainak biztonságát keressük a történelemben, meg akarjuk mutatni, hogy nincs okunk szégyenkezni mások előtt, hogy mindig kivettük részünket az élet nagy munkájából, akár anyagi alkotásokat kellett teremteni, akár a szellem hatalmát hirdetni vagy fentartani.

A fölsorolt okok utolsó csoportjában kell azokat keresni,

melyek Toldy Ferenczet irodalomtörténetíróvá tettek. »Megdicsőítve látván irodalomtörténeteikben a nemzeteket, de feledve, említetlenül saját nemzetemet, mintha az a szellemi téren soha nem mozgott, nem igyekezett, és jót, néha jelest nem alkotott volna, azon vágy támadt bennem: külföld hibás nézeteit megigazítani s kezdettem közel negyven év előtt német folyóiratokban egyes czikkeket a mi irodalmunk történetéről, utóbb egy nagyobb munkát, melynek azon óhajtott sikere volt, hogy azóta minden nagyobb irodalomtörténet tudomást vesz rólunk« . . . így mondja el ő maga azon beszédeben, melylyel a budapesti egyetemen a magyar irodalomtörténet tanító székét elfoglalta, Handbuchjának s egész irodalomtörténeti munkásságának genezisést; ez a gondolat más-más alkalmakkor és alakban, de mindig visszatér nála és a kor irodalmának, a mint láttuk, egyik nrakodó gondolata. Már a *Figyelmezőnek* állandó rovata volt: Magyar dolgok külföldi munkákban és az *Uj Magyar-Múzeum* is hirdette, hogy min magunk iránti kötelességünk parancsolja a világgal tudatni, hogy nem fene vadak, vagy gyáva, haszontalan csöcselék vetődtünk e földre, kiket csak két lábón járás különböztet meg az állatoktól; ismerteti a pogány magyarok műveltségi állapotát, hogy Schneller vértívó és emberszíveket faló magyarjaival szemben a »mívelt ős magyart« rajzolja meg. *Heine*-nek szellemes mondása szerint az írónók csak félszemükkel nézik a tárgyat, melyről írnak, s a másikkal mindig a férfit, a kinek, a kiért vagy a kiről írnak: Toldy mindig, önkéntelenül is a külföldre gondolt, erre a gonoszakaró, meghódíthatatlan szerelmesre, a ki nem akart meglátni s elismerni bennünket. Szavakba foglalva, nyíltan, vagy a sorok között, de újra meg újra visszatér erre, nem győzővén fölhordani okait s megczáfolni a gyom módjára buján sarjadzó balvélekedéseket. Akár tudománybeli hátramaradásunk okait világosítja meg, akár szépirodalmunk szükségleteire iparkodik a figyelmet terelni, mindig annak megbizonyítására törekszik, hogy a magyar szellemi élet nem mai születt, de tisztos agg s figyelemre korán kívül szépsége és érdemei is jogot formálhatnak; a hol folt vagy hézag akad, ott sem a jóakarás híja vagy a tehetetlenség a kútfője, hanem a mostoha viszonyok kényszerítő ereje. Mentségek fölsorolásában kifogyhatatlan, mint az anya, ha hanyag vagy rossz gyermekéről van szó; ennyi mentő okot csak az találhat, a ki odaadással, szeretettel keres. A valóság szomorú erejénél fogva védő beszédeiben a háborúk senyvesztő erejének jut a főszerep, s ha van, ki a nyugotibb népek háborúit idézi a miénk ellenében: rámutat a köztük levő különbségekre. A német s olasz háborúk részlegesek voltak, a miénk az egész országon terjedők, még a harmincz éves háború is rövid a török hadjáratok harmadfél századához mérten, rámutat arra, hogy a magyar föld termékenysége és anyagi javakban való gazdasága kevésbé engedi vala megismerni a szükségét, mely az emberi tevékenység minden szakát fölgerjeszti, a nyugoti népek a meghódítottaknál megtalálták

a római műveltséget, a magyarság nem. Hogy eme állítások egy-némelyikét az elfogulatlan történelmi kritika gyöngé hitelűnek tartja, nem nagy jelentőségű: mert hiszen nagy dolgok végrehajtására nem számító, józan főkre van szükség, hanem a magok igazában szilárdul bízó, lelkesedő, szóval elfogult emberekre. »*Je ne saurais aimer sans préférer et je ne saurais préférer sans faire quelque injustice.*« (Nisard.)

Azonban a külföld elismerése e történelmi munkásságnak csak egyik rúgója volt: a másikat az ország belső viszonyai adták meg. Bár régen készült a hivatásra, mégis csak az ötvenes években lett történetíróvá, akkor, a mikor úgy látszott, hogy a nemzetnek történetén kívül nem maradt semmije. »A visszaemlékezés joga oly szent és sérthetetlen, mint szent és sérthetetlen az életre való jog, melyet korántsem írott törvényekből, hanem a teremőnek a jóvoltából kaptunk,« — ezeket a szavakat írta Hunfalvy Pál az Uj Magyar Múzeum bevezető cikkelyében. És ez nem szóbeszéd volt akkor, hanem valóság. A mikor minden egyéb elveszett, csak a múlt emléke és a szellem hatalmában való bizalom tartotta a hitet a nemzet gondolkodó részében, Ez a hangulat, a történelmi fölfogás ilyen determinációja vezette Toldy tollát is, mikor a szellemi multnak megrajzolásához fogott. /»Végtelen a multnak ereje a szívre, melyet melegít, a képzelemre, melyet felizgat, az észre, melyet tapasztalásaival bölcsésé tesz . . . A múlt végtelen erejének tisztelete iratja meg a fensőbb műveltségre ébredtekkal a történet könyveit . . . Értelmi világunk multjának földerítése a nemzeti becsület kérdése . . . Az irodalom már egyetlen gyámja a nemzetiségnek.«

A ki ilyen hangulattal és célzattal fordul a történelemhez, annak Detre szava szerint, nem »*hiú mesemondó az idők tanácsa*«, hanem az épülésnek és bizalomnak válik kútfejévé; annak a történelmi megismerés nem önczél, hanem — a mint *Nietzsche* követeli — alárendeli a történelmet az életnek és csak annyiban hódol neki, amennyiben az életnek, a küzdelemnek használhat vele. Olyan történetírás keletkezik ilyenkor, a melynek az élet kérdéseivel szoros a kapcsolata, ama események felé fordul az érdeklődés, melyek remény és bizalom keltésére alkalmasak, a melyek azt mutatják meg, hogy a nemzet fájának olyan mély gyökerei vannak a multban, melyeket semmi zivatar ki nem szaggathat. Szóval a történetírók szépíteni, emelni próbálják a multat, hogy bizalmat merítsenek belőle maguk s nemzetük számára.

Toldy összes benyomásai, olvasmányai, két alakban nyultak bele történelmi fölfogásának módosítására: olyanok mutatni irodalmunk multját, a mely külföld előtt is becsületünkre válik, tehát minél gazdagabbnak és értékesebbnek; ez a szempont a régi magyar irodalom történelmének megalkotásánál döntött; másodsor irodalmi pártállása, mely az új magyar irdalomról rajzolt képet határozta meg.

Hogy minél gazdagabbnak rajzolhassa az irodalmat, az irodalom történelem fogalmát kellett volna lehetőleg tágnak vennie, hogy minél több munka és szerző megférjen benne. A kiválasztásnak ez a szempontja fontos és döntő, mert meghatározza a vizsgálódás körét és tárgyát. Pápay Sámuel A magyar litteratura ismereteinek 3-ik lapján egész világosan meghatározza: »A Literatura vagy nemzeti vagy idegen; ha t. i. az a nemzetnek tulajdon anyai nyelvén foly, nemzeti, máskülönben vagy idegen vagy külföldi, mint p. o. Magyar Hazánkban a Deák Literatura.« Ez egész világos, s megfelel annak, a mit fennebb a nemzeti jellegről megállapítottunk; a »nemzeti« szónak lényeges, határozó jegye a nyelv, tehát minden magyar nyelven írt könyv belétartozik a magyar irodalom történetébe; a következő nemzedék, a melynek Toldy is tagja, megállapítja a magyar és magyaros közt a különbséget s ehhez képest módosul Toldy meghatározása: az irodalomtörténet vagy egyetemes vagy különös, a különös a nemzeti szellemnek nemzeti nyelvén költ irodalmi műveire szorítkozik s ez teszi tárgyát a nemzeti irodalomtörténetnek. Ha ezt a meghatározást következetesen keresztül vesszi, akkor aligha írhat 1526-ig terjedő irodalmunkról két kötetet, aligha szólhat hún és magyar mondákról, Szent Istvánnak Imréhez intézett leveléről, a Dunai Tudós Társaságról s még sok egyébéről. Azért hát úgy tesz, mintha az irodalomtörténetnek vetne széles művelődéstörténeti alapot, pedig alapjában véve ebben a munkájában ~~A magyar nemzeti irodalomtörténete~~ Pest 1852. — művelődéstörténetet ír különös tekintettel — így lehetne mondani — az irodalomtörténetére, a melyben *faute de mieux* kénytelen más, mint magyar nyelvű munkákat is fölvenni, tehát olyan munkákat, melyekben nemcsak a nemzeti szellem nincs meg, de nincs meg bennök a nemzeti nyelv sem. Gyakorlata tehát nem fedezi elméleti követeléseit, nem pedig azért, mert ha elmélete szerint cselekednék, akkor nem felelhetne meg annak a célnak, melynek elérésére fogott irodalmunk történetének megírásához: minél gazdagabbnak s régibbnek mutatni be a magyarság szellemi multját. Minél közelebb jut a modern korhoz, annál kevésbé van szüksége erre a módszerre, annál inkább vonul háttérbe ez a művelődéstörténeti jelleg s válik munkája — pl. *A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban* — valóban irodalomtörténeté. Rá kell mutatni erre az ellenmondásra, mert még egyáltalában nem túlhaladott álláspont. Mi magyarozná, ha nem ez, pl. azt, hogy a Beöthy-féle képes irodalomtörténelem első kötetében külön fejezet szól a Magyarországra került olasz képírókról és Mátyás királynak latin könyvekből álló világhírű könyvtáráról, hogy bőven helyet kapnak itt a latin nyelvű és szellemű humanisták, míg a későbbi korok idegen nyelven író magyarjaira nincsenek tekintettel? Ezek érdekes és fölötte jellemző művelődés, de nem irodalomtörténeti adatok, a melyekkel az utóbbiak hiányában kitöltik az irodalomtörténet lapjait. Nincs meg a pontos határfölállítás az irodalom és műve-

lődés történet között és ott, a hol nem áll elég irodalomtörténeti adat rendelkezésre, művelődéstörténetet kapunk. Ez a hazafiaság szempontjából szép és dicséretes, de ha tudomány kiindulási pontjával szolgál, ahhoz hiányzik minősítése: mert nem annyira a tényekben, mint inkább a mi céljainkban gyökerezik, melyek szükségesek és tiszteletreméltók, de melyeket más uton kellene érvényesítenünk.

Egy más jelenség: az irodalmi korok kiindulási és végző pontjával kiválasztott események is azt bizonyítják, hogy a tisztán irodalmi szempont alárendeltetik a művelődéstörténetinek. Pápay Sámuel három »időkerületre« oszttja a történelmet; az első Pannónia megszállásától a reformációig, a második a reformáció idejétől fogva II. József császárig s a harmadik időkerület József császár idejétől fogva mostanáig (1808). Látni való, hogy itt egyszer sem irodalmi esemény határolja a korszakokat, hanem politikaiak vagy művelődési történetiek. Toldy beosztásában is — első nagy művét véve tekintetbe — csak egyetlen irodalmi fordulópont szerepel, mint korszakelhatároló: az 1772-ik év. Az ilyen politikai vagy művelődéstörténeti fordulópontokra támaszkodó beosztás annyiban helyes és jogosult, a mennyiben kifejezésre juttatja, hogy a politikai és művelődési viszonyok megváltozásában kell az irodalmi változások közvetett okait keresnünk, hogy az irodalom nem független, öncélú alkotás, hanem hogy része a közéletnek s így bele kell illeszkednie az emberi alkotások és tevékenységek rangfokozatába, s ebben helyét az a szolgáltatás szabja meg, a melyet a közéletnek, a nemzet lehető nagy számának nyújt; ennek a rang fokozatnak szabályozó eleme a legmagasabb szempontból tekintett és fölfogott hasznossági elv. Ellene van pedig ilyen természetű beosztásnak két dolog, az egyik az, hogy nem juttatja kifejezésre, hogy az irodalmi fejlődés és változás közvetlen, igazi oka mégis csak a nagy vagy legalább is némi tekintetben újszerű egyéniség, a ki a politikai vagy művelődéstörténeti, sőt ezentúl a pszichofizikai viszonyoktól föltételezett benyomásokat saját, egyéni módja szerint dolgozza fel, s ezek csak akkor és annyiban válnak az irodalom történetíróra figyelembe veendő tényekké, a mikor s a mennyiben ezen egyéni átalakuláson keresztül mentek; a másik hogy minden tudomány ágazatban megvan a függetlenség, önállósítás ösztöne, s az a vágy, hogy ezt az önállóságot külsőségekkel is megjelenítse. Ha azt veszi tekintetbe az ember, akkor megint természetesnek, igazoltnak látszik az a több ízben hangoztatott követelés, hogy juttassa a magyar irodalomtörténet ezt az önállóságot avval is kifejezésre, hogy a korszakok kezdő és végpontjait irodalmi eseményekkel vagy nevekkal jegyezi meg.

Toldynál az irodalmi és politikai élet kölcsönös hatásának, illetve az első alárendelt helyzetének, befogadó jellemének fölismérése volt a döntő, ő ennek tulajdonított nagyobb hatást és jelentőséget, és a magyar, különösen a régebbi magyar irodalmat véve

tekintetbe, nem is egészen jogtalanul és ok nélkül. Ebben a szerepében látta az irodalmat a nemzet életére nézve a legfontosabbnak s eme hatásának kidomborításával fogalmazta meg az irodalom jelentőségét: »Ha végigtekintünk szellemi életünk története idősza-
kain, úgy találjuk hogy irodalmunk, célzatosan vagy öntudat-
lanul, de egészben véve mindig szolgálatában állott egy rajta kívül
fekvő czélnak: t. i. a kort mozgató főszmének, mely majd a vallás
és egyház, majd az országos szabadság és nemzetiség volt. Ez
fejt meg, azon nagy hatást, melyet az irodalom a nemzet életére
mindenha gyakorolt: bár az s tán épen ezért, tudományos és
szépészeti tekintetben nem érte el soha azon színvonalat a melyet,
ha magának önczél, némely időszakokban egyes írói magas képes-
sége mellett elérni szükségképen fogott volna.« Ez a történelmi
szempont azután jelentőssé tesz szemében minden apróságot, minden
fenmaradt munkát, mert mindegyikben a nemzeti és irodalmi élet
kapcsolatának, a nemzeti szellemnek irodalmi alkotásokban való meg-
nyilatkozását látja; ez a történelmi érzék tesz mindent figyelemre
méltóvá és kedvessé előtte, ez adta meg neki a tehetséget, hogy
szeretettel fölszedjen minden apró adatot, törmelékét s kitöltse velük
a régi irodalom történetének lapjait; ez tette lehetővé, hogy egy-
egy nyomdokból, elejtett szóból, fenmaradt latin tudósításokból
megalkosson hún és magyar mondaköröket, mint a hogy *Cuvier*
néhány csontból és izületekből construált meg megkövült emlős
csontvázakat. Hogy azok a monda tán más alakban éltek, mint
ő képzelte és megalkotta, az nem jelent sokat ama nagyfontosságú
tényhez mérten, melyet az a monda constructió, ha csak némi
alapja is van — s ezt ma nem lehet tagadni — a régi magyar-
ság szellemi életére nézve képvisel; valamint az sem számít sokat,
hogy magyar ősmonda keresésére Toldynak az ösztönt a külföldi,
különösen a német irodalomtörténet adta meg, a melynek képviselői
közül elsősorban *Gervinus* volt reá hatással: a magyar nemzeti
irodalom elnevezés legalább reá mutat; német hatásra vall ó-magyar,
közép-magyar és uj-magyar nyelveknek fölvétele, valamint az az
állítás, hogy Pázmány Péter alkotta meg a »magyar könyvnyelvet«;
világos, hogy Toldy olyan szerepet akar tulajdonítani Pázmánynak,
a minő Luthernek van a német irodalomban.

De az a mit Toldy ezenkívül s ezek mellett alkotott, óriási
munka volt. Ő volt az első, ki a régi magyar irodalom emlé-
keit, s a hol voltak, kincseit kiásta, hozzáférhetővé tette és érté-
kesítette; helyet jelölt ki nekik a nemzet életében, megmutatta
kapcsolatukat az étellel és szerepüket benne és mindazokat, a
kik magyarul írtak és gondolkodtak, a nemzeti élet egységes
conceptiójába olvasztotta be, megteremtett egy olyan érzelmi és
értelmi közösséget, mely minden magyar író és azokat is, a kiket
ő azoknak tartott, Tamás és Bálint papokon, a Ferencziek bibliája
fordítóin kezdve egészen Vörösmartyig, mindenkit magában foglalt.
Egynéhány nagy eszme hordozója gyanánt tüntetvén föl a magyar

irodalmat, az esetlegességek és véletlenek egymásra következései-
nek helyébe értékesebb sorrendet teremtett, a pusztá időrendet logi-
kai vagy lélektani kapcsolattal cserélve föl. Az események tömke-
legébe ő próbált rendet teremteni, az azonos törekvésű írókat ő
állította történetében egymás mellé, ismerte föl a korszakok ural-
kodó gondolatait, az eszmék sodrát, azt az irányt, a melyet vala-
mely korszaknak az irodalomban is megnyilatkozó törekvései követ-
tek. Megállapította valamely irodalmi divatból vagy divatos irányból
mi maradt meg, mint állandó birtok, a divattal el nem tűnő nye-
reség, mit adott át egyik írói nemzedék a másiknak, akár ösztö-
nül a haladásra, akár a fejlődés megakasztásául vagy lassítójául.
Az adatoknak óriási számát kutatta fel és iktatta be a magyar
irodalomtörténetbe állandó, maradandó anyagul; a magyar irodalom
legelevenebb s leggazdagabb félszázadát; az események kellő
közepén élte végig és mikor a Kazinczy után következő iro-
dalomtörténetéhez ért, ez neki nem is annyira történetírás, mint
emlékirat volt, s annál nehezebb, nagyobb munka volt, azo-
kat az eseményeket rendszereznie, csoportosítania, melyeknek
maga is részese, némileg megteremtője volt. Sajátságos érzések kel-
hettek lelkében, mikor a történet kicsinyítő távlatából nézte azo-
kat az irodalmi munkákat, melyeknek megszületésekor még maga
is fiatal volt. S milyen szomorú volt látnia, hogy művek, melyek-
nek ő a szeretet elragadtatásában örökös ifjúságot jószolt, vele
együtt vénhedtek. Az ifjúság szépsége, újsága, ereje, bátorsága
de sokjuktól elszállott! Beléptek az emberi alkotások egyik nagyon
keserű korszakába: történelmi emlékekké váltak. Ez a halálnak
egyik, bár kevésbé kegyetlen és megsemmisítő halálnak a elő-
hírnöke. Azok az alkotások, melyek csak történelmi emlékek
gyanánt élnek, már nem élnek igazán, mert hiszen nem hatnak
az életre; irodalmi műveknél pedig ez az élet ereje, hatalma. Maga
Toldy is, folyton a régi, megholt emberekkel s munkákkal fog-
lalkozva, annyi embert látva maga mellől kidőlni, annyi munkát
elavulni, nem gondolt-e néha arra, hogy eljön az idő, mikor ő
maga és munkássága sem lesz egyéb történelmi emléknél? Ő a
ki annyi embernek adott irodalmi halhatatlanságot, ha az elboru-
lás, lemondás felhője egyszer-egyszer meggyült feje fölött, nem
gondolt-e arra, hogy az ő szava vagy valaki másé, a ki róla tudja
elmondani ugyanazt, nem állhat ellene az idő pusztításának, hogy
könnyebb halhatatlanságról biztosítani irodalmi barátainkat, mint
azt valóban megadni nekik. Hányszor kellett felülvizsgálnia régebbi
ítéleteit, a haladó idő folyamához mérni, igazítani azokat és az
újakon venni észre, milyen más világ ez, mint volt a régi. Új
mérő egységek keletkeztek, eladdig ismeretlen értéképekzetek dön-
töttek a dolgok becséről, más emberek, kegyetlenek és fiatalok
ültek bele barátai és szerettei körébe. s neki áldás vagy baj volt —
ki tudja — hogy némileg hozzáidomult az új világhoz, a mely-
ről még esetleg azt is elhitette magával, hogy szakasztott ilyennek

áhitotta. Nem érezte-e néha úgy magát, mint a másik, de szintén öreg *Toldi* Nagy Lajos udvarában? S mikor irodalomtörténetében Kazinczyhoz ért, nem jutott-e eszébe az a támadás, melylyel ő, az akkor még fiatal kikezdette az agg Kazinczyt? Eszrevette-e a megegyező vonást sorsukban: fiatal és fogékony lelkű ember meggyőződésének hevével csatlakozik valamely elvhez, szószólójává, védelmezőjévé, vallójává, szegődik. Utóbb szeretete, megszokása, barátsága és érdeke bonthatatlaná teszi ezt a kezdetben laza és eszményi kapcsolatot. Az elv uralomra jut s magával együtt emeli fel vallóit és hű sáfárjait, míg azután új emberek új tehetségekkel, az érvényesülésnek nem kevésbé jogosult vágyával támadni kezdik a régi irány régi embereit, nem törődve azzal, hogy valamikor ő is forradalmi és fiatal volt s egyszer ők maguk is avultak és ósdiak lesznek. De a munka ellensége e bűnevelő gondnak s Toldynak, szorgos munkával töltvén napjait, aligha volt érkezése eféle leverő reflexiók tételére, melyek benne is mint *Hamletben* s mindenkiiben, halványra betegítik az elszántság természetes színét. A ki dolgozik, annak nincs ideje tönkretenni munkakedvét és munkájában való hitét a belátás vagy okoskodás legtöbbször nihilistikus irányú tanításaival. És Toldy élete munkás élet volt, melynek utolsó, tán legnagyobb eredménye gyanánt az a tény áll előttünk: hogy annak a ki arra az elvi alapra áll, mint a melyen Toldy állott, a magyar szellemi élet képét *lényegében* ma is úgy kell megrajzolni, mint a hogy ő megrajzolta. Irányt és módszert adott követőinek s híveinek, mely sok jóval jár, de mint e világon semmi, úgy ez sincs fogyatékoság nélkül; irányt és módszert, mely már az ő kezében termékeny volt s utána másoknál is hozott gyümölcsöket, de a mely már a dolgok folytonos fejlődésénél, változásánál fogva sem lehet a tudomány végleges iránya és tökéletes, állandó módszere.

És ha meggondoljuk, hogy épen Toldy életének második felében, a XIX-ik század közepétől kezdve minden szellemi tudomány alaptudománya: a lélektan nagy és gyökeres változáson ment keresztül, csodálkozunk kellene, ha az irodalomtörténet, mint a lélek felsőbb rendű megnyilatkozásaival foglalkozó tudomány, nem érezte volna meg a lélektan s általában az egész tudományos világnézet átalakulását. Az irodalomtörténet nagy megújítója és tudományos megteremtője *Hegel* és *Sainte-Beuve* nyomán haladva Taine volt, ki az irodalomtörténetet könyvek lajstromából a kiváló emberek lelkének történetévé, természetrajzává és a faj lélektanává tette. De Toldyról szólva nem szabad ő róla hímet varni, nem szabad a tehetségtől zokon venni, hogy nem termett rá a lángész munkájára. Az irodalomtörténet e megújításának és további fejlődésének elmondása azonban már nem a mi tisztünk.

KUNFI ZSIGMOND.